

ուսանի, եւ չորեք տասան ամացն տերմանէ մասնով, եւ քսան ամացն զինուորի, եւ քսան եւ հինգ ամացն քահանայ լինի» (Անդ, 38)։ Սահմանելով այսպիսի մի հասակ վկաների համար, Միխիթար Գօշն երեւի զգում է, որ յայնի իրական հանգամանքներում դատաստանական գործավարութեան համար դժուարութիւններ կարող են ծագել։ Է՞ որ բաւական է այսպիսի զէպքերում վկաների խնայցութիւնը, հասկացողութիւնը, ուշիմ վերաբերումն դէպի ր տուած ցուցմունքները։ Այդ հիման վրայ է, որ թէ հին հռովմէական եւ թէ արդի քաղաքակրթութեան ազգերի օրէնսդրութիւնները չեն սահմանում մի որոշ անշարժ հասակ վկաների օրինականութեան համար այլ միանգամայն լուրջ նշանակութիւն տալով վկայութիւնների բովանդակութեանը, ուշադրութեան են առնում վկաների չափահասութիւնն այն ծաւալով, ինչ ծաւալով դա անհրաժեշտ է իրական հանգամանքների ու վկաների հասակի փոխադարձ առնչութիւնների մէջ։ Եւ մեր դատաստանագրքի հեղինակը կարծես հետեւում է այս տեսակ մի գաղափարի եւ ներմուծում է իւր օրէնքների մէջ քանի մի բացառութիւններ։ Վաճառականական գործերի մէջ ծագած վէճերի վերաբերմամբ վկաների չափահասութիւնն ըստ Միխիթար Գօշն փոխանակ 25 տարեկանի, թողաւորում է ընդունել 14 տարեկան՝ այսինքն օրգենութեան հասակը, «իսկ հասակ օրգենութեանն հաւատարիմ լինի ի տուրեւառութիւն վաճառաց. զի թէ անձն իւր եւ զւերմ վաճառել կնոջ եւ զինն գնել յամուսնութիւն հաւատարիմ է, նոյնպէս հաւատարիմ լինի ի տուրեւառ վաճառաց» (Դաւի, է, 39)։ Դմանապէս այն բոլոր դէպքերում, երբ միանգամայն բացակայ են չափահաս, «կատարեալ» վկաներ, օրինական համարում որոշ պայմաններով են անչափահասների 25 տարեկանից պակաս հասակաւորների ցուցմունքները։ «Իսկ թէ պատահի զի մի վկայ կատարեալ լինի, որպէս գրեցաք, եւ միւսն մանուկ ընկաւ լինալ լինի. ըստ այնմ թէ՛ երիտասարդ ընդ ծերոյ եւ ուղիղ են ճանապարհք նորա։ Եւ եթէ երկուքն մանուկ եւ մին ծեր, կամ թէ երեքն մանուկ ընկաւ լինալ լինի» (Անդ)։

Հայոց դատաստանագիրքը գիտողութեան է առնում նաեւ վկաների ցուցմունքների եռութիւնը։ Միխիթար Գօշն հայեացքով վկայութիւնները կարող են երկու տեսակ հիմք ունենալ — «իւմ Գեւորեւ», կամ «Էթեւ»։ Ուստի դատաւորները պէտք է ուշադրութեամբ դարձ-

նեն, որպէս զի վկաները ճշգրիտ ցուցմունքներ տան երկու պարագայումն էլ՝ ականատես կամ ականջալուր դէպքերումն՝ ինչպէս եւ «վկայիցն մի առնել վայրագար զտեսանելն կամ զլեւելն, այլ հաստատութեամբ ճշգրտել եւ ապա վկայել» (Դաւի, է, 45)։ Հիմանիշ բնաւորութիւն են կրում եւ յունական օրէնքների որոշումները, որոնք անկասկած իրենց ազդեցութիւնն են ունեցել Միխիթար Գօշն վրայ։ Իւրականական Լեւոն Զ եւ Կոստանդին կայսրերին վերագրած օրէնքներում այն միտքն է արծարծւում, որ դատավարութեան ժամանակ պէտք է նշանակութիւն ունենան գիււարդապետական տես վկաների ցուցմունքներն եւ ընդհանրապէս զգուշութեամբ պէտք է վերաբերուի այն բոլոր վկաներին, որոնք իրենց վկայութիւնները տալիս են լսողաց՝։

(ՀԵՐԵՆԻԿԵՆԻ)

Պ. ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ



Լ Ե Ջ ՈՒ Ա Ր Ա Ն Ա Ա Ն

ՍՏՈՒԳՐԱՆԵԿԱՆ ՀՅՈՋՈՑՈՒԹԻՒՆԸ

(ՀԵՐԵՆԻԿԵՆԻ)

42.

1. Հայ. Լուրի- (Կեւորեւ) ի Լ-ն բարբառութեան երկրորդ մասին մէջ ի միջի ձայնաւորացյալ եկած բլլաղի (Հմտ. ապրա-Լուրի) հնդեք. *bhlāyag ան. ին կը համապատասխանէ առ Բեյեթ, Լու-Բեյ, ուր Բ-ն մնացած է Բեյեթ-ի ազգեան տակ, իսկ յաւասար < *uqobhoro < lukobhoro (քմական Լու- ու-ին ետեւ) ապրա-Լուրի-ի պէս փոխուած է նոյնպէս։

2. Հայ. ֆալ-աւ, լատ. lien, սկր. phlan, յուն. σπλήν (*σπληγγ) առա. селезенá, քրեթ. fēlch (*spēlghā) Եւրոպ. ա. Walde 38, հայ. բառն *ֆալ-աւ-ի տեղ պիտի բլլայ, հնդեք. *phlāig-էն եւ այսպէս մի եւ նոյն բառ է յիշեալ-ներուն հետ։

3. Հայ. աւ-բ (Գր-յ), սկր. gubhā «փայլուն» պարզ, յատկ. = հնդեք. kumbhā keu «այտնուել»-ի կը պատկանի ըստ իս, *կն արմ. առ ան. էն նիւնդարեակութեամբ. Հմտ. նշանակուողութեան վրայ. աւ-բ-աւ, յաւելում է ծօթաւ, ծօթաւ Pedersen KZ. 39, 336), որ «աւել» < *ստաւել, նշանակութիւնն ալ ունի յաւել-

1 Сборникъ законовъ греческаго царя Константа VI. Законы греческіе ст. 148, 149, 342. հրատ. Գրեկեի, Թիֆլիզ։

լուս-ի մօտ յուշն. *Kύπρος* (իգ.) «կղզւոյ մ'անունն, նոյն *կւր վրայ կը ցոյցէ ք ընդարձակութեամբ»:
 4. *Հայ.* Բերք բարդուած է ըստ իս Բեր(ւ) -ած-էն *բերեալ եւ ածեալ նիւնշանակութեամբ:
 5. *Հայ.* -թեմ, լատ. *agō-*ից-ով է նաեւ լատ. *vīgō* (-vīgō) «կոյս» *ստարակեալ այրէր շփորը զայրէր, նիւնշանակութեամբ:
 6. *Հայ.* ոսկի (սեւ-այ), շմ., շմէ (տ. շմ) գուցէ նոյնպէս *kejo-էն բացատրուելու է այնպէս, որ ոսկի *koio-dī-ios-էն, իսկ շմէ koio-jo-էն ծագած է:

43.

1. *Հայ.* -եթի (ի կամ -արմ.) *ե-ի-ի տեղ *keiā «պառկել» արմ.-ի կը պատկանի = *keiā-ghis կամ *keiā-ghos «պառկող» (գետնի վրայ), նիւնշանակութեամբ:
 2. *Հայ.* Դեռ-նիմ, *Դեռ-նիմի տեղն է ա. Դեռ-նիմ -ի-ն ազգ.-եան տակ, Հիմն. Դեռ-նիմ -ի-ն առջև, իսկ եզ. սեւ. Դեռ-նիմ -ով, ինչպէս յուն. θύρᾱ «դուռն» (Tür, եւայլն):
 3. *Հայ.* մորթի (-արմ.) ա. մորթի ալ Դեռ-նիմ-ի *me/or արմ. էն է *morithos, նորա համար, որ մորթն զերարուած ըլլալով, մարդը կը մեռնի:
 4. Ինչպէս յուն. θάλαμος սենեակ, որմէ իտ. *tálamo*, «նոյն» եւ θάλαμη «պառկելու տեղ» հնդեւր. *dhalā «խորամուկ լինել»-էն է (Հիմն. յուն. θάλας «փոս, խորք») *Հայ.* սենեակ (սե-ի-նի-ց) ալ keiā «պառկել»-էն (խորութեան մէջ) կը բացատրուի, իբր Դեռ-մ. *ե-ն = հնդեւր. *keiā-ն -ի-ն նուազակամ-ով. որ = հնդեւր. *io-qā, թէ յուն. թէ Հայ. բառ խորութիւններու մէջ գետնի տակ շինուած հին բնակութիւններուն հետաքրքրական յիշատակն է: *Հայ.* սենեակ բառին այս նիւնշանակէն է, որ նոյն բառ հարւ (սենեակ քրիստոսի) եւ հարժ «concubina», նշանակութիւններն ալ ունի, Հիմն. ա. օրա «խուցն օգուլէ», concubina, որ միայն Հայ. սենեակ բառին, երկու տեսակ նշանակութիւններուն ազգ.-եան տակ հասկընալի է:

5. Ինչպէս Հայ.-ի մէջ հառանդ, հառանդ հառ-ի, հառ-ի-նմ մի եւ նոյն արմ.-էն են, մաճ.-ի մէջ ալ էր, *érkezik* «ը հասանէ», *érett* «հասնէ», եւ *ért-em* «ը հասկընամ» է, էր-արմ.-էն:
 6. *Հայ.* Բաւար, Բաւար-ի հնդեւր. *telēi «ամբարանակ, տանիւ, կրէկ»-էն է յուն. τλήναι «կրէլ» ք. *dulden* եւայլն-ի հետ, ա. *Prellwitz* 318 եւ *Walde* 639, *Հայ.* Բաւար *telēi-ին վրայ կը ցոյցէ, Բաւար = *to-lā կամ illā-ով Բաւար-ի մէջ, իսկ Բաւար-ի *tolgna-(ye)mi-էն եկած է:

44.

1. *Հայ.* Բաւար *թե-նէն = հնդեւր. *tāli-8 մի եւ նոյն է լատ. *tālea* «փոքր գաւազան», հնդեւր. *talijā* «ոտ գաւար» եւայլն-ի հետ, ա. *Walde* 614:

Ըստ *Uhlenbeck*-ի IF 17, 94 յուն. θάλλω «ծաղկել» Հայ. Դեռ-նիմ *dhal-*ի մօտ կար նաեւ *lāl- «գալարանալ» արմ. մ'ալ սկզբնատաւ տեղ:

2. *Հայ.* -ը, ինչպէս գիտենք, կրկնուած բաղաձայններ շունի (սփեւ սփեւ-ի տեղ սանահար լեւալցուցիւն է), բայց ունեցած է երբեմն, որովհետեւ եւ *es-si-էն է, ինչպէս հոմ. *ἐσ-σι* եւ հրատ. *es3*, իսկ սիր. *a-si* սիր. *a-hi*, յուն. *ε-σι* *ε-si*-էն են (ա. *Meillet*, *Dial. indo-eur.* 43) եւ նոյնպէս հնդեւր. երեւելով է, որ այնպէս յառաջ եկած է ըստ իս, որ *es-si* դատ հնչուած ըլլալով, առաջին *es*-էն բայց վանի եղաւ = *ei*, իսկ **es3i* հոմ. հրատ. *Հայ.* գործածութեան մէջ մէկ տեղ հնչուած էր:

3. *Հայ.* Բաւար հնդեւր. *migh*-էն է առ արմ. **mel* «աղտեղել, կծծի», լատ. *mulleus* «կարմրային», = **m*ulne-*gos*, սիր. *mulinā-s* «կծծի, անմաքուր» սեւ. *mala-m*, -s «կծծուցիւն, միջք» յուն. *μέλας* «սեւ» *πολύς* «աղտեղել» եւայլն-ի հետ, ա. *Walde* 398, *Հայ.* Բաւար, Դեռ-նիմ ալ նոյն արմ.-էն է (նշանակութեան վրայ Հիմն. սիր. *malas* «անմաքուր» ինչ, միջք):

4. *Հայ.* Լեւի կրկնարմ. է ըստ իս *l-l-es-iyos*-էն, որուն մէջ **els* < **elas* լատ. *lascivus*-ի հետ կապ ունի, ա. *Walde* 326:

«նշանակութեան վրայ Հիմն. մաճ. *epe* «լեւի» *epedek* *marceo*»:

5. Տրանս-Հայ. Բաւար *thāg* *phākā-j* մէջ *phākāji* «հանգստութիւն» լեհ. բառ մ'է = հնդեւր. *pokoṣṭi*, լատ. *quies* (-ēis), գուր. *weila*, հրք. (h)wila «ժամանակ» նրք. *Weile* (*Walde* 509):

6. *Հայ.* Բաւար-ի մէջ ա- = **ap* (*apo*), իսկ արմ. առնաժ-ի արմ.-ն է:

45.

Հայ. Բաւար ձայնաօրինակով ըլլալով, առաւ-դարձութիւն շունի գրաբարի մէջ, իսկ ձայնած է *bu*, Հիմն. նպ. ալ *būm*, յուն. *βύας*, *βύζα*, լատ. *būdō* (ա. † *Hübsehmann*, *Arm. Gr.* 430):

Հայ. -ի մէջ Բաւար-ի «բու»-ով բարդութիւն մ'է, որ **l* ինչպէս **ei-dī-0*-էն է առ **ei* «երթալ» մ-ով, **(l)*աւուտ մը, որ կ'երթայ «բու հնչելով, նիւնշանակութեամբ»:

2. *Հայ.* Երբեք *մաքուր, յ = ի նախիր մ'ունի, իսկ սորա *Երբեք-էն հնդեւր. *gūis-w*-ի վրայ կը ցոյցէ, Հիմն. հնդեւր. *gūstū* «մաքուր»-ն ալ:

3. *Հայ.* Բաւար-ի կրկնարմ. է **l*աւ-ի-ն-ի-նէն = հնդեւր. **phūl*-ը առ *l*աւ-ի, *l*աւ-ի եւայլն:

4. Բաւար-Հայ. Բաւար-ի «արտաւազ»-էն այնպէս յառաջ եկած է, որ Բաւար-առնաժ-էն երկրորդ վանիւն առ դուրս ձայնով ու հետոյ *is* արտաւազութեամբ երկրորդ առաւադարձութեամբ, որ շունչով է:

5. *Հայ.* Բաւար-ի (Բաւար-ի) = **do-ligō* «տալ» բայէն է, ինչպէս մաճ. *adō* «տալիք» *ad* «կու տայ»-էն եւ ա. Բաւար-ի «տալիք» Բաւար-ի:

«ասյո»-ն, իսկ յուն. φῶρος «սաղիք փերա» բերքի»-ն է։

6. Հայ. ան(ք)իւրի նման նիւթմասս ունի յուն. σόσ-αίτος «մկ տեղ կերպ», սոս «ընդ» եւ σίτος «ցորեն», Հայց, կերակուր»-ի բարգաւթիւնը (սասս. ξύσσιτος)։

46.

1. Հայ. ծուր *ցօն-էն է, ինչպէս օրկր. քնն «նոյն» եւ յուն. γῶνία «անկիւն» ալ (γόνυ «ծուր»-ի մաս)։

Այս արմ. *aġe (աձ-ե-ի) զատականը (ġe-արմ.-աձեւէն է ուսլ լատ. ge-nu «ծուր»-ի մէջ, որուն մաս *ցօ- եւ *ցօն ալ յաւալ կու գայ։ Արամախի «aġe «ածեմ», նիւթանկութիւնն այսինքն ծնդաց գաւայդ դրուկէնէն, իսկ γωνία-ի «անկիւն» նշանակութիւնը ծնդաց նստելոյ դրուկէնէն աւանուած է։

2. Արմ. *aġe այսպէս *aġō եւ **aġōu արմ.-աձեւեր ալ ունեցած է բոտ իս երբ ծուր (սարմ.) ալ *gū-qhos *aġōu-ի կը պատկանի։

3. Հնդեւր. *aġō «ածեմ», *aġō-էն կը բացատրեն սովորաբար, բայց *aġō իրեն օվ *aġōu-էն ալ հասկընալի է. աւանց հարկաւորութեան օն *aġ-էն բացատրելու, իսկ ան տակեր ձեւն եւ λείπων ալ հնդեւր. *lāigō եւ *lāigō+ն կը ներկայացնեն, որ λείπων միայն իրեն ուսլ աւելի է λείπω-էն։

4. Հայ. եւ «ego» հնդեւր. *eghō-էն է բոտ իս, որմէ *եղ եւ -սին աւելու, զ. օ. եւ -իւրի. աւել -իւրի-ի տեղ։ Այսպէս Հայ. եւ յուն. ἐγώ-ի տակի մաս է իրեն կորուսած վերջնաւոր օն-ի վրայ իսկ իրեն բազմապիսի վրայ սկը. aġām — հնդեւր. *eghām-ի ցիւն կը ցուցնէ։

5. Հայ. ինչ *mihē¹ ալ յուն. ἔμοιγε-ի նման է՝ այն արարեալութեամբ, որ Հայ. *ին- զաս *emoi մը կը ներկայացնէ, իսկ չ սկզբնաւոր. յի-ին արժեքը ցայց տալով *ցիւ-էն է, ինչպէս աւանդին բառէն։ Հայ. -ի մէջ հետոյ *em-ի-էն եղաւ *em-ի եւ վերջնապէս im-ի (ն-ի)։

6. վերը յիշուած ծուր բառին ք վերջնաւայն ալ հետաքրքրական է քուրց (սարմ.)-ի պէս *ծուր-ի վրայ ցայց տալով, հմնտ. լատ. genu, յուն. γόνυ, գուլթ. kni, սկը. ցնու- զգ. ցնու-տ (հայց). պհ. ցնու, նպար. ցնու «ծուր» բառերուն ւ մայրը։

Հայ. ծուր այսպէս ք մ'ընդունած է, ոչ միայն քուրց-ի եւ նման սարմ.-ներուն աղգեան տակ, այլ ալքը (ալքը) գայ-ին օրինակին ալ հետեւելով, որ, իբր մարմնոյն ուրիշ մասը, ք աւելցած է բառին վերջը։

47.

1. Հայ. ծեղ (սարմ.) *yeros-էն սկզբնաբար լեզ. s արմ. էր նիսՀայ. -ի մէջ *ծեկութիւն» նիւթանկութեամբ, որովհետեւ յուն. γέρων (-οντος) եւ *ծեկ (*ծեկ-ն) կու տար ծայն ի ծայն հայ-ի մէջ, որ *ծեկ-ն իրաւամբ ալ ներկայ

է ոչ ծեղ ալ ծեղ-ն է հնդեւր. *geront-iyos-ի մէջ։

2. Եթէ հայ. ցն, ցնայ-ի եւ յուն. γυνή, եղ. սեւ. γυναικός «կին»-ը կը համեմատենք. կը տեսնենք, որ Հայ. ոչ եւ յուն. ալ մայրեր նոցա մէջ մի եւ նոյն են եւ յուն. ձեւն աւելեալ նաեւ զ'ուրի, որ բոտ Bruggmann-ի IF. 22 հայ. -ի մէջ ալ ներկայ էր, հոս aig էն բառը, վերջ ոչ միայն Զեմ կարծեմ, որ Bruggmann իրաւունք ունենայ, որովհետեւ աւ Հայ. ալ *լանայի-կուտար, իսկ ցնայ-ի *ց'նայ մը կը ներկայացնէ բոտ իս ցն *ց'ն-ի գեմ (աւանց զ'ընդարձակու թեան)։

3. Ինչպէս հիմայ. յուն γυνή բոտ. βανά = սկը. ցն կը ցուցնէ, *ց'ն-էն, արմ.-ին կատարելագոյն ձեւն **ց'նոն էր, որ օվ նաեւ հեկը. ցեռ. եւ գուլթ. ցնոն — *ց'նոն-ի մէջ իբր խառնուած, յաւալ կու գայ Գեւ. աւելի կատարելագոյն նիւթնէն *ց'նոն-էն թէ ցնայ-ի, թէ γυναικός-ին ոչ = յուն. ալ մայրեր իրեն բացատրութիւն կը գտնեն բոտ իս։

4. Հայ. քուրց (*քուրց-ի, *քուրց-ի) էն երկու վանկեայ նիւթն մը կը ներկայացնէ միայն, ինչպէս ալ. գուլթ. քուրց (երկու վանկեայ), ալ. քուրց, հեկը. քուրց, լեւ. քուրց, գուլթ. քուրց (ք. Tochter) ալ, ա. Meillet Dial. indoeur. 63 եւ միայն սկը. քուրց եւ յուն. քուրց ունի երեք վանկեայ ձեւեր նոյն բառին։ Հաւանական է ինծ հիմայ, որ ընդհանուր առեւն *dugh-իւր հնդեւր. ձեւ մ'աւելցած է *dugh «կծեմ»-էն եւ ոչ *dugh-իւն եւ սկը. եւ յուն. ձեւեր նորոգուած են քուրց եւ քուրց-ին աղգեան տակ, որ բոտ իս *քուրց «պարզապէս», արմ.-էն կու գայ, որուն քուրց օրինակաւոր էր յուրայ *ց'ն-ն եւ նման քուրց ընդարձակած նկարմաներուն զործածման։

5. Ինչպէս հոս սկը-ը յուն.-ի հետ մեկ տեղ կ'երթայ, եթէ սկը-ը քուրց եւ յուն.-ը δέχα լեզուն ալ է, նոյնպէս արդեւոյ բացատրութիւնը (la négation prohibitive) հնդեւր. *mē միայն հնդեւր-երուն. mā, յուն. μή եւ Հայ. մէ ձեւերուն մէջ մնացած է մեղ համար, իսկ ուրիշ հնդեւր. լեզուներուն մէջ բառը պակաս է։

¹ Les noms indo-européens du «fils» et de la fille» (skr. ցնու և քուրց) manquent en italique et en celtique ou ils sont remplacés par de mois nouveaux, Կը-է Meillet Dial. indo-eur. էջ 18.

(Հարցումներ)

ՀԱՅԿԱՍ ԲԱՐՈՅԵԱՆԻ

